

Türklerin İslamiyet Öncesi ve Sonrası Devlet (Kamu) Yönetimi Anlayışının Karşılaştırılması

Comparison of State (Public) Administration Approach of the Turks before and after Islam

Halil İbrahim AYÇİÇEK

Avukat, Ankara, Türkiye

Öz

Türklerin devlet meydana getirme konusunda izledikleri zengin çeşitlilik gösteren uzun bir tarihi geçmişi vardır. Tarih boyunca hüküm sürdüğü coğrafyalarda temel töresi değişmeyen çeşitli özelliklere sahip farklı isimlerde devletler kurmuşlardır. Devlet olma özelliğinin altında yatan neden ise sosyal düzen içinde yaşama prensibi ile töre, kanun ve hukuk olgusunun yaşamları süresince var olmasıdır. Türkler, İslam dinini kabul etmeden önce töre ismini verdikleri atalarından süregelen örfi hukuku devlet yönetiminde ve sosyal hayatın her alanında uygulamışlardır. İslamiyet'ten sonra ise kamu hayatını şekillendiren örfi hukukla Şer'i hukuk adı verilen İslam hukukunu ile birlikte yürütmüşlerdir. Çalışmanın amacı, Türklerin İslamiyet'e geçmeden önceki kamu hukuk düzenleri ile İslamiyet'i kabullerinden sonraki kamu hukuk düzenlerini karşılaştırarak, değişiklikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, kamu hukuku, islamiyet, yönetim

ABSTRACT

Turks have a long history of rich variety state formation. They have established states with different names in the geographies they ruled throughout history, which have unchanged basic customs. The underlying reason for being a state is the principle of living in a social order and the existence of custom, law and law throughout their lives. Before converting to the religion of Islam, the Turks applied the customary law from their ancestors, whom they named "tradition," in state administration and in all areas of social life. After Islam, they conducted it together with the customary law that shaped public life and the Islamic law called Shari. The aim of the study is to compare the public legal systems before the conversion of Islam with the public legal systems after the adoption of Islam and to reveal the changes and differences.

Keywords: Turks, public law, islam, administration

Giriş

İslamiyet'ten önce Türkler, Orta Asya bozkırlarında göçebe kültür içinde kavimler (boyar) olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Türklerin ilk ana yurdu, Orta Asya'nın kuzey ve batısında uzanan yüksek yaylalardır. Bu yaylalar güneyde Kven-Lün, Pamir yaylaları ve Hindikuş Dağları, kuzeyde Sibirya orman bölgesi, batıda Hazar Denizi ve doğuda Çin ile sınırlanmıştır (Üçok ve ark., 1999). Diğer taraftan göçer yaşam şartları ve Türklerin yazılı belge bulundurmaması nedeniyle anılan bölgenin iklim koşulları kurulan Türk devletlerinin idari yapıları hakkında gerekli yazılı kaynakların bulunmasını güçleştirmiştir.

Wilhelm Thomsen ise Türklerin coğrafi alanı olarak belirtilen Orta Asya'nın genelini şu sözleri ile belirtmektedir.

"Türklerin vatani, bizim bildiğimiz ölçüler içinde coğrafya parçası değildir. Türklerin sahip oldukları geniş kıta her bakımdan müstakil bir dünyadır. Çünkü genişliği beş milyon kilometrekareyi-bütün Avrupa kıtasının yarısından geniş-aşan bu koskoca sahada, dünyanın en uç taraflarında rastlanan hususiyetler, birbirini kovalar. Böylesine değişik bir âlem içinde vahdetini muhafaza eden tek varlık, buraların bilinen devirlerden beri sahipleri olan Türker'dir (Thomsen'den aktaran Anadol, 2006)."

Göçebelik kültür gelişmesinde, insanlığın geçmek zorunda kaldığı bir aşama değildir. İnsanın doğaya boyun eğmesinin bir sonucudur. Ancak dünyanın diğer bölgelerinden farklı olmak üzere Orta Asya Türk göçebeliği ise bir boyun eğmeden öte, yaşam biçimidir. Orta Asya'nın özellikle batısında ve doğrusunda, tarıma elverişli son derece geniş bölgeler vardır. Bu bölgelerde halk yerleşik hayata yakın bir yaşam sürerdi. Gerek bu halk kesiminin etkisi, gerek Çin gibi kökeni çok eskiye dayanan milletle ilişkiler içinde bulunması ve ayrıca bozkır yaşamının doğurduğu zorluklar Türkleri bazı bölgelerde "yarı göçebe" durumuna getirmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 15.09.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 21.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Halil İbrahim AYÇİÇEK

E-posta: halil.aycicek6@gmail.com

Cite this article: Ayçiçek, H. İ. (2022).

Comparison of state (public) administration approach of the Turks before and after islam. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(1), 1-8.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Orta Asya kış göçlerine pek elverişli olmadığı için buradaki toplumlar kışın kışlaklarda kalır ve demircilik' ve savaş zamanı kullanacakları silahları yapmakla uğraşırlardı. Genel olarak boy beylerinin liderliğinde yaşamlarını kışlak yaylak arasında göçle geçiren uruglar (büyük aile birlikleri), dış düşmanlara karşı koyabilmek ve ihtiyaçlarını yerleşik toplumlardan zorla elde edebilmek için, en güçlü boy beyinin (başbuğ) emrinde birleşerek boylar oluşturmuşlardır. Bu toplumlar zamanla daha büyük daha güçlü başbuğlar ve en sonunda büyük bir han veya kağan emri altında toplanarak devletler kurmuşlardır. Özünde göçebe olan bu devlet başkanları, hanlar ve kağanların birinci vazifesi boyları bir arada tutmak ve sürülerini en iyi şekilde besleyecekleri yaylakları adil bir şekilde üleştirmek (paylaştırmak) olmuştur.

Türk Devlet yönetiminde esas, yargu (adalet) ile yönetmektir. Bu nedenle kağanlar Gök Tengri'den aldıkları "kutla" (güç ve kudret) töre esaslarına göre yönetim sergilemek zorundaydılar.

Ancak güçlü olduklarında törelerini koruyabilen Türk Devletleri, zayıfladıklarında dağılarak başka milletlerin hâkimiyetinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Doğuya giden boylar Çin'in etkisinde Budizm ve güneye gidenler İran etkisinde kalarak Mazdeizm (Zerdüş), Maniheizm, batıya gidenler ise Hristiyanlık ve Musevilik ile tanışmışlar ve bu dinleri kabul etmişlerdir. Türk örf hukukunda dinde özgürlük olması, özellikle kara budun (halk) arasında dolaşan Hristiyan, Musevi ve Budist misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır. Ak budun olarak adlandırılan kağan ve ailesi başta olmak üzere, yapgu ve diğer soylular ise ata dinleri olan Gök Tengri dinini uzunca bir süre devam ettirmişlerdir.

Ancak İslam dininin ortaya çıkması ve "Kutsal Kitap"ta emredilen kuralların Türklerin kadim dinleriyle benzerliklerinin bulunması Türklerin İslam'a, diğer tüm inançlardan farklı bir gözle bakmalarını sağlamıştır. Yine de Türklerin İslamiyet'i kabullenmeleri birdenbire olmuştur. İslamiyet'in çıktığı 7. yüzyıldan, Türklerin büyük bir bölümünün Müslüman oldukları zamana kadar yaklaşık 400 yıl geçmiştir. Bu süre içinde Türkler yavaş yavaş İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bir kez Müslüman olduktan sonra ise Türkler, İslam Dinin ve Kültürünün en büyük savunucusu ve koruyucusu olmuşlardır.

Kamu hukuk sistemi İslamiyet'ten sonra değişen Türk devlet yapısı, zamanla evrilerek İslam kamu hukuk sistemine dönüşmüştür. Yavuz Sultan Selim tarafından 1517'de Memluklerden Hilafetin alınmasıyla da devletin her kademesinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum III. Selim ve sonrasında II. Mahmut'un padişahlıkları döneminde modernleşme hareketlerine kadar sürmüştür, Tanzimat ile birlikte Osmanlı Kamu Hukukunda Şer'i hukuk ile Batı hukuku ile birlikte yürütülmeye çalışılmış, cumhuriyetle birlikte ise laik (dinden arındırılmış) hukuk sistemine geçilmiştir.

Hukuk Devleti

Devlet içinde siyasal iktidarın yürütülmesi, kaynağını hukuktan alan bir takım usul, prensip ve kurallara göre olursa, yani devlet faaliyetleri hukuk normları (anayasa ve kanunlar) içinde yürütülürse devlet, hukuk devleti kavramı ile nitelendirilir.

Doktrinde hukuk devleti kavramı ile nitelendirilen hukuka bağlı devlet, tarihi süreç içinde polis devleti anlayışından sonra ortaya çıkmıştır. Hukuka bağlı devlet, bütün tasarrufları idare edenlerin keyfine ve ölçüsüne değil, önceden konulmuş kurallara bağlı olan devlettir (Onar, 1942). Hukuk devleti, yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan, hukukun gerçekleştirilmesi amacına yönelik kurulmuş, yönetimi hukuk kurallarına bağlı olan devlettir (Özbudun, 1993).

Hukuk devleti kavramı ile yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan devletin hukuka tabi olduğu ve bireyle eşit durumda bulunduğu, bireyin gerektiğinde devlete karşı korunacağı, devlet gücünün tasarruflarının bağımsız mahkemelerce sorgulanabileceği devlet düzeni anlaşılır. Buna göre hukuk devleti, mevzuatı ve faaliyetlerini hukuk kuralları içerisinde düzenlemiş devlettir ve hukuk, devletin ve yönetimin üstündedir. Devletin faaliyetleri de tıpkı bireylerinki gibi hukuk kurallarına uygunluk şartıyla ve bu kuralların çizdiği sınırlar içinde muteberdir. Yönetim, kanun hükümleri gereği ve bu hükümleri uygulama amacı dışında hiçbir müdahale ve işlem yapmaz (Sargın, 2001).

İslamiyet Öncesi Türk Kamu Hukuku

Asya'nın ortasında çok eski zamanlardan beri varlıklarını sürdüren, geniş alanlara yayılmış Türk soyluna mensup toplumların tarihin en eski siyasi örgütlerinden bir bölümünü kurdukları kanıtlanmıştır (Üçok ve ark., 1999). Orta Asya'nın değişken iklim koşulları Türklerin yaşadıkları bölgelerde kurdukları devletlerin hukuk düzenleri hakkında gerekli belgelerin bulunmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle çalışmada, toplanabilen kaynaklar ışığında tarihte İslamiyet'ten önce varlığını sürdüren ve bu devletlerin ve kamu yönetim yapısı incelenecektir.

Hun Devleti ve Kamu Hukuk Sistemi

Çin kaynaklarına göre M.Ö. 200-300 yılları arasında Çin'in kuzey-batısında göçebe halinde yaşayan Hun İmparatorluğu en parlak dönemini M.Ö 209'da Mete'nin (Mao-tun, Mo-tun, Baktur, Bahadır) babası Tuman'nın (Teoman) yerine "Han" olması ile başlamıştır (Üçok ve ark.,1999).

Göçebe beylikler halinde yaşayan Hun obalarını bir araya getirerek büyük bir "Hanlık" kuran Tuman (Teoman) Hanın zamanla kendisine hediye olarak gönderilen Çin Konçuyu'nun (Prensesi) etkisi altına girmesi, büyük oğlu Bahadır (Mete) Şad üzerinde büyük bir rahatsızlık yaratmış ve efsaneye göre³ Bahadır Şad'ın babasını öldürerek (Terzioğlu 2013) yerine geçmesiyle Büyük Hun İmparatorluğu tarihte yerini almıştır. Üçok, Hunların en parlak döneminin M.Ö 209'da Mete'nin hükümdar olmasıyla başladığını, kişiliği efsaneleşen Mete'nin Oğuz Han ile aynı kişi olabileceğini, söylemektedir (Üçok ve ark., 1999).

1 Demircilik, o devirde Türklerin genel özelliği kabul edilirdi. (Y.N)

2 "Bahadır Şad kendi bulduğu ısıklı oku emrindeki ordubaşlarına göstererek " Buyruğumdur, ısıklı çalan okumu izleyecek, ben nereye ok atarsam o hedefe ok salacaksınız! Buyruğumu dinlemeyenin başını." emir vermesi üzerine zaman içinde önce en sevdiği atını, sonra karısını ısıklı okun hedefi haline getirmiş, ısıklı okun hedefine ok salmayan yoldaşlarının başını almıştı. Teoman Han'ın tertiplediği büyük bir av sırasında Bahadır Şad'ın o çilgin okunun çıkardığı ısıklı ok duyulmuştu. Emrindeki tümen ordubaşları buyruğa uyarak ısıklı okun hedefine doğru ok salmışlardı. Acun durdu. Her şey, herkes sustu. Yalnızca kısa bir acı feryat duyuldu. Teoman Han bir anda vücuduna saplanan onlarca ok ile ne olduğunu anlayamadan uçmağa varmıştı (Terzioğlu 2013, s. 316)

Bu dönemde Mete'nin Türkler adına muazzam başarılar elde ettiği birçok farklı kaynaklarda da belirtilmektedir. Öyle ki Mete döneminde Hunların gücünün arttığı ve bu dönem kuzeyde bulunan birçok kavmi kedisine bağladığı bilinmektedir. Türklerin tarih sahnesinde göstermiş oldukları bu üstün başarıları dönemlerindeki birçok komşu devleti tedirgin etmiştir. Hiç şüphesiz güneyde bulunan ve sürekli sürtüşme halinde oldukları Çin halkının kendilerini Türk akınlarına karşı koruma adına yaptıkları Çin Seddi bunun en açık kanıtıdır. Ancak Çinliler tarafından alınan bu önlemlere rağmen Türklerin göstermiş oldukları başarı sonucunda Çin sınırlarına kadar girilmiştir. Bu başarılar ile kalmayıp Büyük Okyanus'tan Hazar Denizi'nin kıyılarına Sibiry ve Himaliya alanlarına kadar da sahalarını genişlettikleri bilinmektedir (Zengin, 2019).

Hunlar gibi Orta Asya'da yaşayan göçebe budunların (halkların) ortak din anlayışı "Gök Dini" olarak kabul edilirdi. Hakan veya han olabilen içi Gök'ten "kut" (gökten gelen siyasi iktidar gücü) almak şarttı. Bu nedenle Çinliler Mete Han'ı "Tsn-Hu (Gök'ten kudret alan)" olarak anlatmaktadırlar.

Hun devlet yönetimi yazılı olmayan ancak nesillerin birbirine kesintisiz aktardığı "töre" devlet ile sürdürülmüştür. Hakan gökten aldığı kutla, devleti yönetir, kazanılan zaferlerde alınan ganimetleri töreye uygun üleş (kısbet, nasip, pay, ganimetlerin adil paylaşımı) yapardır (Terzioğlu, 2016, s.169).

Hunlar başlangıcından itibaren sınırsız bir budundu. Devlet Gök'ten geldiğine, Gök'ten buyruk aldığına inanılanların bile çok fazla ayrıcalığı yoktu. Soy ve soyluluk önemliydi ancak en soylu yöneticiler bile budunla aynı şartlarda yaşıyorlardı. Gerektiğinde baş tacı yapılır, gerektiğinde ise "Tanrı Kut'unu geri aldı denilerek" alışı haline getirilirdi. Bu sitem içinde oğlun atasına (babasına) karşı gelmesi, onu tahtan indirmesi bile mümkündü. Mete Han'ın hanlığı babasından alması bu uygulamanın kayda değer bir örneği oluşturmaktadır.

Türkler için ulvi bir makam olan hakanlığın önemi birçok kaynakta belirtilmektedir. Ayrıca herkes bu göreve nail olamazdı. Hun Devletinde Hakanlığın ilan edilme şekli ise Hun Oğuz Destanında şu sözlerle aktarılmaktadır;

"Oğuz Han bir gün bütün halkı büyük kurultaya çağırıyor. Ahali birbiri ile danıştıktan sonra kurultaya toplanıyor. Oğuz Han kurultay dolayısıyla büyük bir ziyafet veriyor ve diyor ki: Ben sizin Kağanınız oldum, alınınız yay ve kalkan. Buyan bizim damgamız olsun. Gök börü bizim uranımız olsun. Güneş bayrağımız olsun, sema bizim çadırımız olsun (Zengin, 2019)."

Hunlarda yazılı yasalar yerine "bozkır töresi" uygulanırdı. Kısa ve netti. Uzun süreli hapisler ve cezalandırmalar olmazdı. Devletin temelini oluşturan ve sosyal yapıyı düzenleyen töre kurallarının üç şekilde ortaya çıkışı söz konusudur:

Birincisi; törenin doğrudan hakan tarafından konulmasıdır. Hakan töre koyabilir çünkü yasamanın başıdır. Bu yetki Gök Tanrı'dan gelen ve ona verilen egemenlik yetkisi (kut) ile açıklanıyordu. Mete Han'ın ordu³ ve budunu yeniden şekillendiren töreleri bu duruma örnektir.

İkincisi; törenin kurultay tarafından konulmasıdır. Genel adı "Toy" olan toplantının adıdır. Budunun soyluları, beyleri, ileri gelenleri, hakan ve yakınlarının katıldığı kurultaylarca alınan kararlar da törenin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Kurultaylara büyük önem verilmekteydi. Kurultay üyesi olan ve "Toygun" unvanını alan üyeler düşüncelerini açıklamaktan çekinmezlerdi. Ancak töre kesinleştikten sonra hiç kimse itiraz edemezdi (Terzioğlu, 2016).

Hunlarda kurumsallaşmış, zamanları önceden belli olan üç kurultay toplantısından söz edilirdi. Bunlardan birincisi, yılın ilk ayında, başkentte⁴ hakanın otağında yapılan ve daha çok dini niteliğe sahip olan bir kurultaydı. Kurultayda önce uçmağa gitmiş atalara kurbanlar⁵ sunulur, önemli idari ve hukuki kararlar alınır, yıl boyunca yapılacaklar planlanırdı. Yılın beşinci ayında toplanan ve "Büyük Kurultay" adı verilen toplantıda dini törenler yapılır, kurbanlar kesilir, devletin tüm yöneticisi ve beylerinin katılımıyla hakana bağlılık ve sadakat yemini yenilenirdi. Kurultaya katılmayan beyler ise hakana karşı başkaldırmış sayılır haklarında kıyam (ceza) kesilirdi. Kurultayda ayrıca yönetimle ilgili gerekli kararlar alınır, törede yapılacak değişiklikler tartışılırdı. Üçüncü kurultay güz başında yapılan "savaş ve sayım kurultayı" olarak yapılırdı. Diğer kurultaylar gibi dini ritüellerle başlayan, kurbanların kesildiği bu kurultayda asker ve at sayımı yapılır, onların savaş kabiliyetleri tespit edilir, yapılacak akınlar ve aynı şekilde askeri talim ve manevralar planlanırdı (Terzioğlu, 2016).

Kurultayların hakanın aldığı kararları denetleyici bir rol üstlenerek onun egemenliğine bir sınır teşkil ettiği de bilinmektedir. Kurultaya hakanın ilk eşi ulu hatununun da katılması, söz sahibi olması kadına verilen değer bir göstergesiydi.

Üçüncü kaynak, toplumun kendiliğinden ortaya çıkan, ihtiyaca göre şekillenip yerleşen gelenek-görenek kurallarıdır (yosun töresi). Toplum içinde geleneksel olarak yavaş yavaş ve kendiliğinden oluşan kurallar hakanın kabul ettiği nispette Türk töresi sayılırdı.

Hakanın töre koyma yetkisini coğrafi koşulların dayattığı göçebe tarzı yaşamın yansıması, eski Türk egemenlik anlayışı da etkilemiştir. Hunlarda hakanın egemenlik yetkisinin Gök Tanrı tarafından verildiğine inancı onun şahsına değil, ailesine verildiği kabul edilirdi. Bu, ailenin budun içerisinde yönetim hakkının mutlak sahibi haline anlamına geliyordu. Devlet hakan ailesinin ortak malı sayılırdı (Terzioğlu, 2016). Ailenin tüm erkek üyeleri yönetimde söz sahibiydi. Bu üyelerden biri hakan seçilse bile, aslında diğerlerinin de devleti yönetme hakkı devam ediyordu. Eski Orta Asya Türk devletlerinde görülen sağ-sol şeklinde bölünmelerin sebebi budur. Hun Devleti de, büyük devlet adamlarınca yönetilen sol ve sağ, yani doğu ve batı dirlik devletlerine ayrılmıştı (Osmanlı İmparatorluğu da bu yönetim şeklini sürdürmüş, Rumeli ve Anadolu beylerbeyliği ayırımına bağlı bir yönetim teşkilatı kurmuştu) (Üçok ve ark., 1999).

3 Mete Han tarafından ordu onluk, ellilik, yüzlük, binlik sistemle yeniden düzenlenmiş ve her sistemin başına ordubaşı denilen (onbaşı, ellibaşı, yüzbaşı, binbaşı vb.) subaylar atanmıştır. Bu nedenle Mete Han'ın hakan olduğu yıl olan M.Ö. 209, Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılı olarak kabul edilmiştir (Y.N).

4 Ötügen Yiş

5 At kurban edilmesi esastır (Y.N).

Çin kaynakları Hunların ceza yasalarından da söz etmektedir: Birine kılıç çeken öldürülür. Eşkıyalık yapanın ailesi devlet memurları tarafından rehin alınır, tutulur. Ufak suçlar araba tekerleği altında ezilmekle (bazı kaynaklar sopyayla dövülmek, damgalanmak gibi cezalardan bahsetmektedir), büyük suçlar ölümle cezalandırılır. Hapis cezası en fazla on güne kadar verilirdi, böylece devletin sınırları içindeki hükümlülerin sayısı çok azdı. Göçer budunlarda hapisane kurulması istenmemiştir.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında işlenen suçlara karşı ise farklı boyutlarda uygulanan yazısız töre hukuku bulunmaktaydı. Devlete başkaldırmak, vatana ihanet etmek, bağlı bulunan atı çalmak, başkasının canına kast etmek, barış dönemlerinde kılıç çekmek ve buna benzer devlet tarafından kabul edilemeyen suçların bedeli ölüm cezası idi. Yine başka bir duruma baktığımızda örneğin, bir kavga esnasında taraflar arasında herhangi birinin gözüne zarar verildiğinde bu cezasının hukuki karşılığı ise suçu işleyen her kimse, mağdur tarafa kızını vermekle mükellef olduğu belirtilmektedir (Zengin, 2019).

Göktürk Devleti ve Kamu Hukuk Sistemi

Türk tarihinde ehemmiyeti yüksek olan Göktürk Devleti 552 yılında Orhun Nehri civarında bulunan Ötüken'in başkent ilan edilmesiyle kuruluşlarını tamamladıkları belirtilmiştir. Türk adı tarihe bu devlet sayesinde geçmiştir. Göktürk devleti ile ilgili çalışmalar uzun bir zaman önce başlamış olup hala devam etmektedir. Ülkemizde "Gök-Türk" "Kök-Türk" diye anılan bu devletin gerçek ismi, Türk ya da Türik olarak düşünülmektedir. Çin kaynaklarında ise bu isim, "T'u-chüe" olarak kayıtlara geçmiştir. Yine Göktürk devleti hakkında önemli bilgiler veren Orhun Anıtlarından Kültegin ve Bilge Kağana ait olanların da ise "Gök-Türk" veya "Kök-Türk" şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır (Zengin, 2019).

Göktürk devletinin başında bulunan kişi Kağan olarak isimlendirilmekteydi. Ayrıca Türklerde hâkimiyet kaynağının ilahi bir güçten geldiği ve onu temsilen yeryüzünde Kağan'a verildiği görüşü birçok eserde kaydedilmiştir. Başka milletlerde de buna benzerleri görülen ilahi hâkimiyet anlayışları noktasında Türkleri farklı kılan nokta ise, onlar gibi Hakan'ı diğer insanlardan üstün özelliklere sahip bir ilahi olarak nitelendirmemeleridir. Bu bağlamda Kağanlık makamına nail olan kişiye bu görevi kader, dâhilinde Allah'ın nasip ettiği görüşü kabul görmektedir. Orhun Abidelerinde de ifade edildiği üzere "Üstte mavi gök, altta yağız yer yarıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğulları üzerine ise Türk Kağanları oturtulmuşlardır" (Köseoğlu, 1991).

Devletin başına geçen kağan milletine ve devlete karşı olan sorumluluklarını belli hukuki kurallar yani töre dâhilinde gerçekleştirmekteydi. Böylelikle millet huzurlu bir şekilde yönetilip, devletin varlığı iç ve dış tehditlere karşı ebediyen korunmaya çalışılmaktaydı (Üçok ve ark., 1999).

Orhun Anıtlarından Kültegin'e ait olan yazıtta vereceğimiz örnekte Kağan'ın görevini yerine getirişi şu şekilde anlatılmaktadır;

Göktürkler de tıpkı Hunlar gibi bir kağan etrafında toplanmış budunlar birliğidir. Kağanın görevi budunları bir arada tutmak, birbirleriyle ve dış budunlarla ilişkilerini düzenlemek, devlete gelir sağlamaktır. Yazıtların bazı bölümlerinde kağanın vazifesini nasıl yaptığı ve halka nasıl hesap verdiği şu şekilde kaydedilmektedir:

Türk Budunu için gece uyumadım, gündüz oturmadım... ondan sonra Tengri irade ve lütfettiği ve talih ve kısmetim olduğu için ölecek budunu diriltip kaldırdım, çıplak budunu giyimli ettim, yoksul budunu zengin ettim, başka elli budunlar, başka kağanlı budunlar arasında onları pek üstün kıldım. Dört bucaktaki bütün yağı (düşman) budunları hep barışa mecbur ettim ve yağılıktan vaz geçirdim (Orkun, 1987).

Göktürkler dönemine yönelik yapılan çalışmalarda o dönemde uygulanan hukuki ceza işlemleri ise şu şekilde aktarılmaktadır;

- Suçu işleyen kimseye karşı uygulanacak olan cezai işlemlerde kişilerin, devletten bağımsız bir şekilde kendi başlarına hareket etmemeleri gerektiği konusu oturtulmuştur. Bunun sonucunda tüm hukuki yaptırımlar devletin sorumluluğuna bağlanmıştır.
- Suçlunun işlediği suç göz önüne alınıp, büyük ve küçük olarak değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, suçlunun uygun bir cezaya tabi tutulmakta olduğu belirtilmiştir.
- Devlete başkaldırmak, hamile kadının ırzına geçmek ve birinin hayatına kıymak gibi büyük sayılan suçların Göktürklerde hukuki cezası ölümdü.
- Birini incitmek, ya da dövmek gibi küçük çapta işlenen suçlara karşı uygulanan cezai işlem ise hukuk kuralı dâhilinde hayvanla ödenen tazminat olduğu belirtilmiştir.
- Herhangi birinin hırsızlık yapması durumunda ise kişinin karşı taraftan çaldığı şeyin on kat bedelini ödeme şeklinde cezai işleme tabi tutulduğu aktarılmaktadır.
- Ayrıca bir kişinin işlediği suça karşı uygulanacak olan hukuki ceza bedelinin bazı durumlarda ailenin diğer üyelerini de etkilediğini zikretmek gerekir (Zengin, 2019).

Devletin üç ögesinden birincisi olan egemenliği temsil eden Kağandır. Kağandan sonra örgütlenmiş ülke anlamına gelen ikinci ögeye "il" veya "El" denilmektedir ki bu gün "Paşaeli". Kocaeli, İçel" isimleri o dönemden uyarlanarak ve dar bir anlamda dilimizde yaşamaktadır. Üçüncü ögeye halka ise Hunlarda olduğu gibi "halk" veya "budun" adı verilmektedir (Üçok ve ark., 1999). Göktürk töre ve kurultay sistemi Hunlarda olduğu gibi işlemekteydi.

Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve İslam Hukuku

Türklerin İslamiyet'i Kabulü

Türklerin en son kabul ettikleri din İslamiyet'tir. Ama bu dine girmeden önce binlerce yıl "Şamanizm" adı verilen geleneksel "Gök Tanrı (Tengri)" dinine bağlı olarak yaşamışlardır. Ancak Şamanizm diğer dinlerin etkilerine çok açıktı (İnan, 1952). Bu nedenle gittikleri ve ilişki

kurdukları toplumlarda yeni inanç sistemleri hoşlarına gitmişse benimsemişlerdir. Başka bir deyişle İslam öncesi Türklerde oldukça din özgürlüğü vardı. Ayrıca başka dinlere karşı da büyük bir hoşgörülü oldukları bilinmektedir. Ünlü Cengiz Han yasalarında Moğollara egemenlik altındaki ulusların dinlerine karşı hoşgörülü ile davranmaları buyrulmuştur.

İslamiyet'in M.S. 7. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir. Türklerin Müslümanlar ile temas ettikleri tarihten itibaren büyük bir kısmının Müslüman olduğu tarihe kadar yaklaşık olarak dört yüz yıllık bir süre geçmiştir. Sonuç olarak İslamiyet'in Türkler arasında kabulü öyle kısa bir süre içerisinde gerçekleşen bir hadise olmayıp, bu uzun süren dönem içerisinde kademe kademe gerçekleşmiştir. Bir kez Müslüman olduktan sonra da İslam din ve kültürünün en büyük dayanağı ve savunucusu haline gelmişlerdir (Üçok ve ark., 1999).

Türklerin İslamiyet'le tanışmaları sonrasında başlayan Arap birlikleri arasındaki hâkimiyet mücadelesi sonucunda Abbasiler başa geçmiştir. Kısa bir süre sonra ise Çinliler ile 751 yılında vuku bulan Talas Savaşı yaşanmıştır. Bu savaş sırasında Karlukların Abbasi güçleri ile birleşmeleri sonucunda ise Abbasi devleti savaştan galibiyet ile çıkmıştır. Akabinde Türk Abbasi ilişkilerinin zirveye ulaşması sonucunda Türkistan'da Müslümanlığın artık Türkler arasında çoğunlukla yayılmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca Türk askerlerinin Müslüman Arap orduları içerisinde zamanla çoğalmaları ve önemli görevler üstlenmeleri Türkler için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur (Turan, 1979).

Türklerin Abbasi Halifeliği ile ilişkileri ve sonrasında Türklerin İslamiyet'i kabulü konusunda bilinen en önemli kaynak onuncu yüzyılda Abbasi Halifesi Cafer el-Muktedir Billah'ın divan katibi Ahmed bin İbn-i Fadlan'ın Bulgar İlteberi Almuş Han'ın daveti üzerine yazmış olduğu seyahatnamesinde görülmektedir.⁶

İlteber Almuş Han kurultayda yapmış olduğu konuşmada Gök Tengri dini ile Müslümanlık arasındaki benzerliği Ayet el-Kürsî⁷ (Bakara, 255) ile açıklamıştı:

"...Duyduğunuz sözler size hiç yabancı gelmedi mi? Biz Yafes Ata'dan beri tek Tengri'ye inanan bir milletiz. Bizim dinimiz Gök Tengri dinidir. Müslümanlığa gelince ... İslam dininin kuralları zaten bizim Töremizdeki kurallarla hemen hemen aynı. Biz Türkler yüzyıllardır bu kurallara göre yaşarız. Anaya, ataya, akrabaya saygı duymak, yetimlere, dullara sahip çıkmak, zina yapmamak, hırsızlık yapmamak, dedikodu yapmamak, adaletsiz davranmamak, sebepsiz yere adam öldürmemek, yalan söylememek, yalancı şahitlik yapmamak, sapıklık yapmamak, çocuklara ve kadınlara kötü davranmamak, mazlumlara sahip çıkmak, zalimlere boyun eğmemek zaten uyulması gereken kesin kurallardır. Tengri'nin hoşuna giden güzel ahlaklı kutlu kişidir. Bütün bu güzel isimlerin sahibi olan Gök Tengri Yüce Allah, bizi yaratırken mayamıza bazı özellikler katmıştır. Bulgar halkının da dahil olduğu büyük Türk Milleti doğuştan dört huy taşır: Adaletle hükmetmek, kutsalı korumak, iyi işlere, hayra vesile olmak ve zulme isyan etmek... Türkler bu özellikleri ile diğer kavimlerden ayrılır... (Doğan, 2018).

İlteber Almuş Han'nın da üzerinde durduğu gibi Türkler arasında İslamiyet'in kabul edilmesinde ve diğer inanışlarına göre daha tesirli olmasında İslam inancı ile Türklerin kendi dini inançları arasındaki benzerliklerin rolü bulunduğu unutulmamalıdır. Bu benzerliklere değinecek olursak (Zengin, 2019);

- Türklerin her şeyden önce eski dönemlerinden itibaren tek Tanrı diye nitelendirdikleri Gök-Tanrı inancına sahip olmaları ve İslam dininde de tek bir güç olan Allah'ın varlığına inanılması önemli bir benzerlik oluşturuyordu... "Aralarından biri zulme uğrar veya başına olumsuz bir şey gelirse başını semaya doğru kaldırır, bir Tanrı der. Bunun Türkçe karşılığı Allah bir demektir. Türkçede bir Arapçadaki vahid anlamına gelirken Tanrı ise Allah karşılığı olarak bilinmektedir" (Fadlan, 2015).
- Eski Türk toplumlarında bulunan Şamanların, İslam Ermişleri ve Mutasavvif dervişleri ile olan benzerlikleri.
- Kaza-kader, cennet-cehennem gibi Ahiret inançları konularında yine aralarında benzerliklerin olması İslam dininin Türkler arasında kabul görüp yayılmasında kolaylık sağlamıştır.
- İslam inancı dâhilinde din uğruna gaza ve cihat anlayışı çerçevesinde yapılan savaşların Türk savaşçılık özellikleri ile yakın benzerlik göstermesidir (Merçil, 2015).

Her iki dindeki benzer özellikler ve daha farklı nedenler Türk milletinin İslam dinine karşı hoşgörü ile yaklaşması konusunda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Akabinde Türklerin bu din ile zamanla tam anlamıyla bütünleşmeleri de kaçınılmaz olmuştur. Öyle ki ilerleyen dönemlerde İslamiyet'i koruyup geniş beldelere yayılmasında ve İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesi konusunda Türklerin öncü olduğu kaynakta kaydedilmektedir (Zengin, 2019).

İslam Hukuk Sistemi

"İslam Hukuku", sonraki dönemlerde kullanılmaya başlanan bir kavramdır. İslam'ın ilk yıllarında ve sonrasında "İslam Hukuku" diye bir ifade kullanılmamıştır. İslam hukuk sistemini ifade etmek için daha çok *şeriat* ve *fıkıh* kelimeleri tercih edilmiştir. Şeriat, insanların iradi fiillerini Allah'ın buyruklarına göre sınırlandıran kurallar bütünüdür. Bazen de devletin toplumu yönetmek için kullandığı kanunlara bu ad verilebilmektedir (Cin & Akgündüz, 2011; Yılmaz, 2018). Fıkıha gelince, Ebu Hanife'den gelen bir tarife göre, kişinin hak ve vazifelerini

6 Bulgar İlteberi Almuş Han, kurultayını toplayıp devletin dinin seçme konusunda bir çalışma başlatılması buyruğunu vermişti. Almuş Han: "Demem o ki Bulgar Hanlığı için artık safını seçme günü gelmiştir. Kara Budun (Halk), Bulgara gelen sehabelerin, Harzemilerin ve Arap tüccarların etkisiyle İslam dinini tanıdı, sevdi ve Müslüman oldu. Elhamdülillah ben de onlar gibi Müslüman oldum. Sıra Ak Buduna, yani siz beylerime, tiginlerime (oğullarıma), begümnerime (kızlarıma) ve kıtlı Hatun'uma gelmiştir. Biliyorsunuz ben yıllarca Kagan'ı ve Ak Budun'u Museviligi seçen Hazarların sarayında rehin kaldım. Ve gördüm ki Museviligi seçen Ak Budun ile Müslümanlığı seçen Kara Budun arasında soğukluk var. Her ne kadar Türkün kadim töresine göre devlet, dinler üstü kuralarla yönetilir ve herkes seçtiği dini özgürce yaşarsa da Kara Budun ile Ak Budun arasında soğukluk olmaması için aynı inancı paylaşmalarında fayda vardır. Zaten bana sorarsanız Yafes Atadan (Nuh Peygamberin oğlu) ve Oğuz Kağan'dan bize yadigar olan Gök Tengri inancı ile Müslümanlık arasında fazla bir fark yoktur (Doğan, 2018).

7 "Allah'tan başka ilah yoktur. O, Hayı'dır, süreklidir; Kayyum'dur. Ne gaflet yaklaşı O'na ne kendinden geçme ne de uyku. Göklerde ne var, yerde ne varsa yalnızca O'nundur. O'nun huzurunda, bizzat O'nun izni olmadıkça kim şefaate edebilir? O, insanların önden gönderdiklerini de bilir, arkada bıraktıklarını da! İnsanlar O'nun bilgisinden, bizzat kendisinin dilediği dışında, hiçbir şey kavrayıp kuşatamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri çepeçevre kuşatmıştır. Gökleri ve yerin koruması O'na hiç de zor gelmez. Aliyy'dir O, yüceliği sınırsızdır; Azim'dir O, büyüklüğü sınırsızdır."

bilmesi demektir. Bu tariften de anlaşıldığı gibi fıkıh, inanç, hukuk, ahlak ve siyaseti içine almak üzere çok geniş bir alanı kaplar ve bugünkü “sosyal bilimler” kavramına karşılık gelir. Fıkıh, toplum problemleri karşısında bir tavır alış tarzıdır; bu problemlerin açıklanması ve çözümlenmesi hususunda kullanılan usuldür (Başgil, 1962).

İslam hukukunun asli kaynaklarından Kur'an, Hadis, Kıyas, Taklit ve Fetva ile birlikte) olan icma, Kur'an ve hadislerin yorumunu tespit ve hangi hadislerin sahih sayılacağını tayin eder. İslam hukukunun dördüncü temeli olan kıyas metodu tamamıyla analojiktir. Bütün bu hususiyetler, İslam hukukunun tamamına hâkim olan özel bir düşünce tarzının tezahürleridir. İslam hukukunun kaynağı itibarıyla Kur'an ve Sünnet olmak üzere vahye dayanması, kazuistik bir metotla ve içtihat faaliyetiyle gelişimini sürdürmesi müstakil kanunlaştırmaların ortaya çıkmasına imkân vermemiştir. İbn Mukaffa 754 yılında ikinci Abbasi halifesi Mansur'a hitaben yazdığı küçük bir eserde ona normativiteyi kendisinin tesis etmesini teklif eder (Demirci, 2005). Görüleceği üzere siyasi iktidarın normativiteyi belirleme görevini üzerine alması, kuralların derlenmesi, bir araya getirilmesi ve sıraya sokulmasıyla kendisini göstermektedir. Fakat Halife, İbn-i Mukaffa'yı dinlemeyecektir ve onun bu girişiminin başarısızlığı devlet ile yasanın birbirlerinden ayrılmasının bir simgesidir. Bu tarihten sonra İslam hukukunda, 19.yüzyıla kadar devletin merkezî bir yasama faaliyeti ile ülkenin tümünde yürürlüğe konulacak bir kanun düzenlemesinin örneği bulunmamaktadır (Kılıç, 2008; Yılmaz, 2018).

İlk Abbasi devrine kadar gelişen ve şartlara uyabilen İslam hukuku, bu tarihlerden sonra gittikçe katılaşmıştır ve bu katılık, siyasi müesseselerin çöküşüne kadar hukukun sağlamlığını korumasında yardımcı olmuştur. Diğer medeniyetlerde hukuk, devlet merkezliken İslam'da yönetici güçlerin modernliğin doğuşuna kadar hukuk bilgisi veya hukukun üretimi ve yürürlüğe girmesi ile bir alakaları olmamıştır. Bu nedenle İslam'da hukuku siyasi olmayan bir otorite sistemine; fıkıh ekolleri yani mezheplere bağlama ihtiyacı duyulmuştur (Karaman, 2011; Yılmaz, 2018).

İslam hukuk sistemi ile diğer hukuk sistemlerini karşılaştıracak olursak tarihsel olarak İslam hukuk sistemi, Kara Avrupası hukuk sisteminden sonra İngiltere'de oluşan Anglo-Sakson hukuk sisteminden öncedir. Batılı hukuk sistemleri dini değilken İslam hukuk sistemi dini bir yapıya sahiptir. Batılı hukuk sistemlerini ortaya koyanlar insan olduğu için yine aynı insanların kanunları değiştirmesi daha kolaydır, ancak İslam hukuku ilahi kaynaklı olduğu için değişimi daha zordur (Liebesny, 1972; Yılmaz, 2018).

İslam Devlet (Kamu) Hukuku

Devlet kelimesinin siyasi kullanımı Abbasi halifelerinin 8. yüzyılın ortalarında iktidara gelmesiyle başlar. Ebul-Abbas es Suffah'ın bir konuşmasında, devlet kelimesini, ihtilal ve darbe yoluyla yönetimi ele geçirme anlamında kullandığı anlaşılmaktadır (Sargın, 2001). Tarihi süreç içinde devlet kelimesi zamanla iktidarın el değiştirmesinden ayrılıp teşkilatlanmış yönetim anlamını almaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı zamanında devlet kelimesi günümüzdeki anlamına kavuşmuştur.

İslam, insanın yalnız Allah'a karşı olan vazifelerini açıklamamış, aynı zamanda insanlar arası ilişkileri düzenleyen prensipler de getirmiştir. Çünkü her dönemde, insana mutluluk, şeref ve şahsiyet kazandıracak erdemli toplumlar oluşmasında sosyal ilkelere ihtiyaç vardır. İslam'ın bu ilkeleri ihmal etmesi düşünülemez. Zira, genel anlamda, toplumsal hayatı düzenlemesi gereken ilkeler, sadece ahlaki nasihatlerden ibaret değildir; yaptırımlar da gereklidir. Bu yaptırımları koyacak ve uygulayacak olan tek kurum devlettir (Sargın, 2001).

İslam Devleti'nin başında Halife bulunur. Halife, Emir ül-Müminin yani Müslümanların emiri, hükümdarı olması dolayısıyla aynı zamanda Müslüman olmayanlarla savaş halinde orduların komutanıdır. Halife, Peygamber'in halefidir. Hazret-i Muhammed öldüğü zaman bir an müminler ne yapacaklarını şaşırmışlar, sonradan Medinelilerin hemen hemen bir icması (konsensüs) ile İslam Devleti'nin başına aynı yetkilerle bir kimseyi getirmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak bu kimse peygamber olamayacağı ancak onun adına yönetime devam edeceği için kendisine “Halife” anlamına gelmektedir (Üçok ve ark., 1999).

Müslüman hukukçular hilafet/imamet başlığı altında geniş anlamda hükümet kavramı çerçevesindeki faaliyetleri incelemişlerdir. Dolayısıyla bu yaklaşım genel kamu hukukundan ziyade esas teşkilatı ilgilendiren ve devlet başkanlığını merkez kavram alan bir inceleme alanı ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle İslam hukukunda hükümet etmeye dair yetkilerin tek kişilik bir organın elinde toplandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu toplanma hükümeti oluşturan organların yalnızca devlet başkanından ibaret olduğu anlamına gelmektedir (Sargın, 2001).

Fıkıh uygun olarak iki yoldan halife olunabilirdi: Birincisi, seçmenlerin seçmesiyle, olurdu ki buna “ihtiyar” denilmekteydi. İkinci de önceki halifenin atamasıyla olurdu ki buna da “ahd” denilirdi. Sonradan bu iki yola bir üçüncü yol daha eklenmiştir ki bu da Halifeliğin güç veya zor ile elde edilmesi yoludur. Buna da “kahriyye” denilmektedir (Üçok ve ark., 1999).

İslam kamu hukukunda yasama faaliyetlerinin ilahi bir yönü vardır. Kur'an-ı Kerim yasamayı birinci derecede bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak yönlendirmektedir. Çünkü Kur'an ayetlerinin toplumsal düzenlemelerle ilgili ifadeleri her zaman aynı üslupta değildir. Hz. Peygamber döneminde Kur'an ayetleri açıklanarak Peygamber'den başka biri tarafından teşri (kanun ve hüküm koyması) mümkün değildi. Çünkü Kur'an-ı Kerim, birey ve toplum açısından insanları ilgilendiren hemen her konuda ayetler içermektedir. Evlenme, boşanma, miras, haciz vb. özel hukukla ilgili 70, satış, kiralama, rehin, şirket, borçlanma ile ilgili 70, ceza ve cinayetlerle ilgili 30, muhakeme, şahitlik, yemin ve ilgili konularla ilgili 13, anayasa, yasama biçimi, yönetim-halk ilişkileri ile ilgili 10, devletler (özel ve genel) hukukuyla ilgili 25, iktisat ve maliye ile ilgili 10 olmak üzere toplam (yaklaşık) 228 ayet doğrudan hukukla bağlantılıdır (Sargın, 2001).

Yasamamanın dayandığı ikinci kaynak, Hz. Peygamber'in kendisi, yani Sünneti idi. O, yaptıklarıyla, hareketleriyle ve söylemleriyle döneminin tek kanun koyucusuydu ve bu yetki kendisine Allah tarafından verilmişti. O, Kur'an'daki hükümleri açıklar, bazı ilaveler yapar, yeni hükümler getirirdi. Hz. Peygamber tarafından konulan bazı yasalar: “Kim ölü toprağı işe yarar hale getirir, ihya ederse, o toprak onundur”, “Katil, mirasçı olamaz”, “Kim dinini değiştirirse, onu öldürünüz” (Sargın, 2001).

Hz. Peygamber döneminde yasama, Kur'an ve Sünnette toplanmıştı. Onun vefatıyla, Müslümanların başvurduğu bir yasama kaynağı ortadan kalkmış oldu. Şu var ki O'ndan sonraki dönemlerde de bu iki kaynak, yasamanın yönlendirici referansları olarak etkisini devam ettirmiştir. Çünkü Müslüman toplumlarda hukukun karakterini, Kur'an ve Sünnet belirlemiştir.

Ayrıca yasama faaliyetleri içinde “şûra” da önemli bir kurumdu. Hz. Peygamber zamanında bile zaman zaman toplantılar düzenlenir ve bu toplantılarda istişare yapılırdı. Kur’an, İslam öncesi var olan şûra prensibini devam ettirmiştir. Yalnız şûraya, kabile yaklaşımından farklı olarak evrensel bir boyut kazandırmıştır. Şura kavramı dolaylı olarak birçok ayette geçmekle birlikte açıkça iki ayette yer almaktadır: “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onlar (ın kusurların)dan geç. Onlar için af dile. (Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış. Karar vermede Allah’a dayan. Çünkü Allah, kendine dayanıp güvenenleri sever (3 Al-i İmran 159). Rablerinin çağrısına gelirler, namaz kılarlar, işleri arasında şûra iledir (42 Şûra 38).

Kur’an’ın işaret ettiği şura kavramı Sünnet’te de önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Hz. Peygamber; istişare eden her toplum, mutlaka doğru yolu bulur”. “Bir toplum istişare ettiği sürece zillete düşmez” buyurmuştur (Sargın, 2001). Hz. Peygamber, din ve dünya ile ilgili pek çok konularda arkadaşlarıyla istişare yapmıştır: “Namaz vakitlerinin belirlenmesi için ezanın benimsenmesi” gibi.

Yargı, Kur’an-ı Kerim’de üzerinde önemle durulan bir fonksiyondur. Allah bu görevi, insanlar arasında anlaşmazlıkların çözümü için peygamberlere vermiştir. Hz. Peygamber Medine’de Allah’ın emri üzerine insanlar arasında hükmetmesi için yargıçlık yapmıştır. Bu açıdan İslam düşüncesinde yargı peygamberliğe vekalet olarak nitelendirilir. Doktrinde yargılama Kitap ve Sünnet tarafından tek tek bireylere değil, doğrudan toplumun kendisine bırakılmış, yerine getirilmesi toplumun yükümlülüğünde bulunan önemli bir fonksiyondur. Bu sebeple İslam hukukunda yargılama, bir devlet yetkisi ve fonksiyonu olarak düzenlenmiştir. Bütün İslam hukukçuları da yargının bir farz-ı kifaye olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Çünkü İslam hukuku bakımından yargı kamu yararına gerektirdiği bir işlev olup ancak devlet yetkilerini kullananlar tarafından icra edilir ve bu işlev hâkimler ve mahkemeler tarafından yerine getirilir.

Halifenin önemli görevlerinden biri de vergi koymak ve toplamaktır. İslam Devleti’nin toplamakta olduğu vergiler Müslümanlardan alınan vergiler ve Zimmilerden alınan vergiler olmak üzere ikiye ayrılır. Müslümanlardan alınan vergilerin başlıcaları Zekât, Ganimet ve Uşr(Ö-şür), Müslüman olmayanlardan (Zimmiler ve diğerlerinden) alınan vergiler ise Haraç ve Cizye’dir.

Sonuç ve Öneriler

Tarih sahnesine ilk çıktığı andan itibaren göçebe hayatı yaşayan, yaşadığı coğrafyanın tüm zorluklarına katlanabilen Türk toplulukları, Tanrı’nın ancak bu kadar güçlü özellikler sahip “Gök Tengri” olabileceği düşüncesiyle yüzlerce yıl “Gök” ün kutsallığına inanmışlardır. Her sabah doğan güneşe karşı diz vurup, baş keserek dua etmeleri, ölümden son yaşamı ifade etmek için cennetin “uçmak” olduğunu ve ruhların uçarak göğe yükseldiğine inandıklarını, tüm iyiliklerin ve kötülüklerin gökten geldiğine ve hakanların Gök’ten kut (kudret ve güç) aldığına inanmaları gereği olarak süregelmiştir. Hunların ulu hakanı Mete Tan-hu’nun (Çinlilerin ifadesiyle Gök’ten güç alan) “Gök çadırımız, güneş bayrağımız” sözü ok, yay kullanan ve at üstünde yaşayan bozkırın göçebe halkının inanç karakterini yansıtmaya bakımından önemlidir. Ancak zamanla yerleşik hayata geçmeye başlayan toplulukların inanç sistemlerini sorgulamaya başlamaları, yeni bir din ve inanç sistemi arayışı içine girmeye sevk etmiştir. Özellikle 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar, güneyden Arap İslam ordularının akınları ve dindar Arap tüccarlarının etkisi, batıdan Hristiyanlar tarafından doğuya sürgün edilen Musevi ve Hristiyan tüccar ve misyonerlerin propagandası ile farklı dinler ve inançlar özellikle kara budun diye adlandırılan alt sınıf halk arasında yayılmaya başlamış ve bu şekilde inanç özgürlüğünü savunan Türkler toplulukları halinde ata dinleri terk edilerek Musevi, Hristiyan ve Müslüman olamaya başlamışlardır.

Tüm bu inanç sistemleri ve dinler arasında İslam’ın, “Gök Tengri” inancına yakın olması Türklerin Müslüman olmasını kolaylaştırmış, toplulukları halinde Müslüman olmalarını sağlamıştır. Yüce Allah’ın Ayet el- Kürsi’de geçen “*O’nun kürsüsü gökleri ve yeri çepeçevre kuşatmıştır*” ifadesi, Türkler için var oluşlarından beri inandıkları Gök Tengri’nin sadece Gök’de değil aslında kendilerine çok yakın (şah damarından daha yakın) olduğunu görmeleri ve inanmalarını sağlamıştır. Cennetin atalarının “uçmak” olarak gördüğü göğün yedi kat ötesinde olduğunu, cehennemın ise yerin yedi kat altında olduğunu İslam’da da görmüş olmaları, her iki dinde de özgür düşünce ve hoşgörünün olması, tek tanrı inancının yüzlerce yıl süren töre ve gelenekleriyle bağdaşması Müslümanlığı kendileri için uygun bir din olduğu düşüncesini, kabullenmelerini kolaylaştırmıştır.

Selçuklu Devleti’ni kuran ve bu devlete adını veren Selçuk Bey neden Müslüman olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“...Ben Kınık Boyu Beyi Selçuk, ben Demir Yaylı Dokak Bey’in oğlu, Oğuz Ata soyundan gelen Selçuk... Müslüman olacağım. Ruhum yüreğim bunu istiyor. İnanmışım Gök dini, atalar dini ile İslam arasında pek de büyük farklar göremedim. Biz Tanrı’yı Gök’te bildik. İslam O’nun her yerde olduğunu söylüyor ve ben bu gün baktığım her yerde onu görebiliyorum... (Terzioğlu, 2018)”

Türklerin Müslüman olmadan önce kamu yönetim düzeni ile Müslüman olduktan sonra kabul ettikleri İslam Hukuku çerçevesinde devlet (kamu) yönetimi anlayışının karşılaştırılması Tablo 1’de gösterilmektedir.

Sonuç olarak Türkler, binlerce yıllık ata dinlerini İslam ile değiştirmelerinin kamu hukukunda çok büyük değişiklikler yapılmadan geçiş sağladıkları gözükmektedir. İslam hukuk ile Türk hukuk arasındaki benzerlik ve yakınlık geçişi kolaylaştırmış, hatta Müslüman olmadan önce kamu yönetimi uygulamalarını devam ettirmişlerdir. İslam’dan sonra kamu yönetimiyle ilgili yaptıkları uygulamalarda da görüleceği gibi; devlet yönetiminde Hunlar ve Göktürkler idari yapıyı doğu ve batı olmak üzere iki büyük yetki alanına ayırmaları, başlarına ise tigin (prens) ve şad (veliaht prens veya kağan kardeşi) görevlendirmeleri, Osmanlı yönetim sisteminde de yönetimin Anadolu (doğu) ve Rumeli (batı) teşkilatlandırılması ve sancaklara şehzadelerin görevlendirilmesi değişmeyen bir yöntem olarak süregelmiştir. Diğer taraftan kağan ve İslam’dan sonra hanedan ailelerinin “kutsal” sayılmaları, infazlarında bile yay kirışı kullanarak kanları akıtılmamaları bir gelenek olarak devam etmiştir. Diğer taraftan Hun ve Göktürk gibi Orta Asya’nın güçlü Türk devletlerinde Han ve Kağan kararları “kurultay (toy)” toplayarak alması, İslam’dan sonra “divan” olarak bir istişare şekline dönüşmüştür.

Türkler, çoğunlukla ata dinlerinde vaz geçerek kendilerine ve ata dinlerine en yakın gördükleri İslam’ı seçmeleri, binlerce yıl töre hukukunu İslam hukuku ile birleştirerek kurdukları İslam devletleri kamu hukuk sistemi içinde yüzlerce yıl tüm İslam devletlerine örnek olacak şekilde uygulamaları kamu hukuk tarihi adına önemli bir sonuçtur.

Tablo 1.
Türklerin İslam`dan önce ve İslam`dan sonraki (kamu) yönetimi anlayışının karşılaştırılması

	İslam`dan Önce	İslam`dan Sonra	Değerlendirme
Kaynak	Yazılı olmayan Töre kuralları	Kur`an-ı Kerim, Sünnet, Fıkıh, İcma, Kıyas, Taklit ve Fetva	Töre kuralları her ne kadar toplumsal ihtiyaçtan çıktığı kabul edilse de kurallarının temeli Gök Tengri inancına dayandırılmaktaydı. İslam`da ise Kur`an temel kaynaktır.
Devlet Başkanı	El (İl) Han, Han, Kağan, Tan-Hu	Arap kökenli İslam devletlerinde Halife, Emir olmasına rağmen Müslüman olan Türk devletlerinde Sultan, Padişah, Şah gibi unvanlar kullanılmıştır.	Türkler devlet başkanı olarak "halife" sanımı tek başına kullanmamışlardır. Halife sanı Araplar tarafından çoğunlukla kullanılmıştır. Türkler 1517`den sonra Yavuz Sultan Selim ile birlikte, Halifelik makamını da padişahlıkla birlikte anmalarına rağmen söylemde uhdesinde bir makamdan öteye gitmemiştir.
Yasama	Han, Kağan ile birlikte her yıl belirli zamanlarda kurultay (toy) aracılığıyla töre ile ilgili yeni kuralların konulması veya değiştirilmesi ile sosyal olayların tartışılması gerçekleşirdi.	Arap toplumundaki İslam devletlerinde halife ile birlikte şura. Müslüman Türk devletlerinde ise "divan" teşkilatı.	Bir nevi istişare meclisi adı altında toplanan şurada alınan kararlar halife tarafından onaylandıktan sonra uygulanırdı. Müslüman Türkler ise eski geleneklerini devam ettirmişler başlangıçta kurultay ve Osmanlı İmparatorluğu Orhan Bey tarafından ise "divan" teşkilatına geçilmiştir.
Yürütme	El (İl) Han, Han, Kağan, Tan-Hu yürütmenin başı ve tam yetkilisi.	Arap kökenli İslam devletlerinde yürütmenin tam yetkili başı Halife, Emir olmasına rağmen Müslüman olan Türk devletlerinde Sultan, Padişah, Şah yürütmenin başı ve tam yetkilisi.	Yürütmenin başının güç ve kudretini ilahi bir güçten aldığı inanılır, Türkler bu gücü "kut" diye nitelendirirlerdi. İslam`la birlikte Osmanlı hanedanı soyu da benzer bir kutsallığı korumuştur. İslam Devleti yöneticilerine de "halife" olarak oturdukları makamın Hz. Peygamber`in makamı olduğu düşüncesiyle kutsallık atfedilirdi. Türklerde Müslümanlıktan önce idari teşkilat genellikle Kağan aile üyeleri tarafından yönetilir, aileden olmayanlara yönetim hakkı çoğunlukla verilmezdi. Selçuklu ve Osmanlı idari teşkilatında da şehzadeler tarafından yönetilmesi bakımından bu gelenek sürdürülmüştür.
Yargı	El (İl) Han, Han, Kağan, Tan-Hu, kurultay ve onların özel olarak görevlendirdiği kimseler	Divan-ı Hümayun, vezir divanları, kazasker divanları, paşa divanları kimseler	Osmanlı yargı teşkilatı, kadıların görev almış olduğu şeriye mahkemelerinin ön plana çıkması ile diğer devletlerden ayrılmıştır. Divan-ı Hümayun, vezir divanları, kazasker divanları, paşa divanları gibi çeşitli kazai merciler bulunmakla birlikte hukuki uyumsuzluklar esas olarak şeriye mahkemelerinde çözülmüştür.
Ceza	Ceza Hukuku özel intikam alanından çıkmış ve kamu intikam alanına girmiştir. Yani cezayı belirtep uygulayacak olan suçtan zarar gören değil devlettir. Bu tarz olayları yargılama işlemini üstlenen kuruma ise Yargu ismi verilmekteydi.	Tamamen İslam hukukuna göre Allah`a karşı işlene suçlar (Hadd) ve kişilere karşı işlenen suçlar olarak ayırım yapılarak cezalandırılır.	Hadd suçları devlet tarafından cezalandırılan suçlardır, affedilemez. Zina, zina iftirası (kazf), harm içme, Hırsızlık, yol kesme, dinden dönme, devlete başkaldırma (ayaklanama)
Vergi	Vergiler, diğer tüm göçebe devletlerde olduğu gibi göçebelerin en değerli şeyi olan sürü hayvanlardan ödenir.	Zekat, ganimet, uşr (öşür), cizye, haraç	Cihatla elde edilen ülkelerdeki toplumlardan cizye zimmilerden (kâfirken Müslüman olanlar) alınan vergi, haraç ise gayri Müslimlerden alınan vergidir. Zekat, öşür ve ganimet Müslümanlar tarafından ödenen vergiler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Anadol, C. (2006). *Tarihe Hükmeden Millet Türkler*. İstanbul: Bilge Karınca Yayıncılık.
- Başgil, A. F. (1962). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Cin, H., & Akgündüz A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Demirci, M. (2005). Emevilerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l Mukaffa ve Risaletü's Sahabesi. *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 117-148.
- Doğan, N. (2018). *Toğarma'nın Çocukları*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Fadlan, A. (2015). bin İ. *Seyahatname*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İnan, A. (1952). *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları*. Snkara: İl. FD..
- Karaman, H. (2011). *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları.
- Kılıç, M. T. (2008). *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Köseoğlu, N. (1991). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Liebesny, H. J. (1972). Comparative Legal History: Its Role in the Analysis of Islamic and Modern. *American Journal of Comparative Law*, 41-52. [Crossref]
- Merçil, E. (2015). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Onar, S. S. (1942). *İdare Hukuk*. İstanbul.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara.
- Özbudun, E. (1993). *Türk Anayasa Hukuk*. Ankara.
- Sargin, İ. (2001). *İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Terzioğlu, A. H. (2018). *Bir Devlete Adını Veren Ata, Selçuk Bey*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Terzioğlu, A. H. (2013). *Büyük Hun Hanı Mete Han*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Terzioğlu, A. H. (2016). *Hunlar'da Çılgındı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Turan, O. (1979). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Üçok, C, Ahmet M., & Gülnihal B. (1999). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Batıcılık Fikri ve Hukuk Sistemine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kamu Hukuku ABD.
- Zengin, Z. (2019). *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnamelerin Işığında Türk Hukuk Anlayışı*. Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi SBE.